

Ahkâm Defteri Kayıtlarına Göre Bosna'daki İdarecilerin Yaptıkları Usulsüzlükler (1778-1781)

Irregularities Committed by Administrators in Bosnia According to Ahkâm Register Records (1778–1781)

Öz

Arş. Gör. Emine Yasemin
İNBAŞI ARI¹

Bu çalışmada, 1778-1781 yılları arasında Bosna'da görev yapan idarecilerin yaptıkları usulsüzlükler, Osmanlı arşiv belgeleri içerisinde yer alan ve bir nevî adli kayıtlar niteliği taşıyan ahkâm defterlerinden IV Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'ne yansıyan şekliyle incelenmiştir. Ahkâm-ı şikâyet defterleri 1742-1839 yıllarını kapsayan ve eyaletlere göre düzenlenen, çeşitli şikâyet kayıtlarını içeren defterlerdir. Bu defterlerde, kadı mahkemelerinde çözüme kavuşturulamayan veya tarafların verilen karardan memnun olmadığı davaların Divân-ı Hümâyûn'da yeniden görülmesiyle alınan kararların kayıtları bulunmaktadır. Bu defterler, adli kayıtlar olduğu gibi aynı zamanda Osmanlılarda devlet-toplum/idareci-idare edilen arasındaki ilişkileri anlamak hususunda önemli veriler sunar. Toplumun her kesiminden Divân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetler, kişilerin haklarını gözetme amacı taşıdığından devletin tebaasını önemsemesi noktasında kayda değerdir. Defterler içerdiği çeşitli şikâyet konuları vasıtasıyla dönemin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısına dair bilgiler barındırmaktadır. İncelenen dönemde, idarecilerin usulsüz uygulamaları sebebiyle haksızlığa uğrayan bireylerin, bu durumu merkeze ileterek haklarını aramaları önemlidir. Devletin de bu şikâyetlere kayıtsız kalmadığı bireylerin hak arama çabalarını dikkate alarak adaletin tesis edilmesini sağlamaya çalıştığı, bu amaçla gerekli mercilere emirler verdiği görülmektedir. Dönemin şartları düşünüldüğünde ekonomik ve siyasi zorluklara rağmen şikâyet mekanizmasının işleyişinin tamamen aksatılmadığı huzur ve güvenliğin sağlanmasına yönelik çabaların sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TÜRKİYE
yasemininbasi@nevsehir.edu.tr
Sorumlu Yazar-Corresponding Author

² Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TÜRKİYE
ozen@erciyes.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Bosna, XVIII. Yüzyıl, Usulsüzlük, Ahkâm Defteri, Balkanlar.

ABSTRACT

Bu çalışma sorumlu yazar tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih/Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalında "Ahkâm Defterlerine Göre Bosna'da Asayiş (1742-1798)" isimli hazırlanmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.

This study examines the administrative malpractices committed by officials serving in Bosnia between 1778 and 1781, as reflected in the Bosnia Ahkâm Register No. IV, a crucial judicial record within the Ottoman archives. Covering the period 1742-1839 and organized by province, these complaint registers contain Imperial Council (Divân-ı Hümâyûn) decisions regarding cases unresolved by local courts or contested by the parties involved. Beyond their judicial nature, these records offer significant insights into state-society and ruler-ruled dynamics in the Ottoman Empire. Grievances submitted by diverse social segments underscore the state's institutional commitment to its subjects' welfare and legal rights. Consequently, these registers elucidate the socio-cultural and economic conditions of the era. It is observed that the state did not remain indifferent to these complaints rather, it took individuals' pursuit of justice into consideration, endeavored to establish justice, and issued decrees to the necessary authorities for this purpose. Considering the conditions of the period, it is understood that despite economic and political difficulties, the functioning of the complaint mechanism was not entirely disrupted, and efforts aimed at ensuring peace and security were maintained.

Atıf / Cite:

İnbaşı Ari, E. İ., & Tok, Ö. (2026). Ahkâm Defteri Kayıtlarına Göre Bosna'daki İdarecilerin Yaptıkları Usulsüzlükler (1778-1781). *ETÜT*, 12, 56-69.

Keywords: Bosnia, 18th century, Administrative Irregularities, Ahkam Registers, Balkans.

Giriş

Ahkâm Defterleri, kadı huzurunda görülen davalarda ortaya çıkan anlaşmazlıklar üzerine meselelerin Divân-ı Hümâyûn'da karara bağlanmasıyla oluşan kayıtları içeren defterlerdir. Padişah adına verilen hüküm ve emirler bu defterlere yazıldığından önemli ve birinci elden kaynak durumundadır. Daha önceleri farklı şekillerde tutulan bu defterler, 1742 yılından itibaren eyaletlere göre tutulmaya başlanmış ve o eyalet özelinde adlandırılmıştır. Anadolu, Sivas, Trabzon, Diyarbakır, Şam, Adana, Karaman, Halep, Erzurum, Maraş, Rakka, Rumeli, Özü, Silistre, İstanbul, Bosna ve Mora'ya ait ahkâm defterleri mevcuttur (Sahillioğlu, 1988, s. 551).¹ Kadı mahkemelerinde sonuçlandırılmayan meseleler, genellikle şikâyetçi olan tarafın mahkeme kararından memnun olmaması ya da bu mahkemelerde çıkan kararın uygulanması sonucunda yaşanan sorunlar yüzünden ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde adaletin sağlanmasına verilen öneme binaen şikâyet mekanizması² olarak adlandırılan sistemin aktif olarak kullanıldığına en güzel örnek bu defterlerdir. Şöyle ki Osmanlı toplumu askerî ve reaya olmak üzere hangi sınıfa mensup olurlarsa olsun, bireyler şikâyet haklarını serbestçe kullanmış ve hak arama konusunda çekinmemişlerdir. Defterlere bakıldığında, toplumun her kesiminden kişilerin gerek payitaht İstanbul'a bizzat gelerek ya da vekil göndererek, gerekse mektup ya da arzuhal göndererek sorunlarına çözüm aradıkları görülmektedir. Adaletin tesisi hususunda, reaya sınıfından biri herhangi bir haksızlıkla karşılaştığını düşündüğünde, askerî sınıftan bir kişiyi Divân-ı Hümâyûn'a şikâyet etme hakkına sahipti. Bu şikâyetlerin çözümleriyle birlikte kaydedildiği defterler olan Ahkâm Defterleri, yalnızca Osmanlı Devleti'nin hukukî yapısını değil aynı zamanda gerçek kişi ve olaylardan bahsetmesi sebebiyle devlet-toplum ilişkisinin anlaşılması hususunda arşiv vesikaları içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Yine vergilerden, tarım ürünlerinden, ticari ve mesleki faaliyetlerden bahsederek Osmanlı iktisadi yapısı ile ilgili değerli bilgiler vermektedir. Ahkâm defterlerinde çoğunlukla şikâyetlerle ilgili hükümlere rastlansa da görev ve toprak tevcihi, vergi düzenlemeleri, yol güvenliğinin sağlanması, tahkikat kararları, vakıflarla ilgili düzenlemelerin olduğu hükümler de yer almaktadır. Fakat Ahkâm Defterlerini asıl önemli kılan husus, devletin tebaasının haklarını korumak konusunda göstermiş olduğu hassasiyettir. Ayrıca bu defterler hukukî sorumluluğu bulunan kadıların yetki ve görevlerinin bir nevi denetlendiğinin de göstergesidir.

Ahkâm Defterlerinin, dönemin diplomatik dilinde sıklıkla kullanılan yazı türü olan divânî kırma³ ile yazıldığı ve belirli bir şablona uygun olarak hazırlandığı görülmektedir. Öncelikle meselenin çözümü için emrin gönderildiği muhataba-çoğunlukla vali, kadı ve naipere-hitapla başlayan hükümlerde, şikâyetçi olan kişi ya da kişilerin nereli oldukları ve kimlikleri belirtildikten sonra, şikâyet edilen tarafın kim olduğu açıklanmış ve anlaşmazlığa konu olan mesele ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Ayrıca defterlerde şikâyetçi kişi tanıtıldıktan sonra şikâyetin hangi yolla yapıldığına dair bilgi verilmiştir. Şikâyetçi, Divân-ı Hümâyûn'a bizzat giderek ya da vekil göndererek şikâyetini iletebildiği gibi arzuhal veya mektup göndererek de meramını anlatabilmiştir. Ahkâm Defterlerinde şikâyet konuları anlatılırken kanuna uygun olmayan işler için genellikle kalıplaşmış ifadeler olan *"müdâhale/ta'addî/mu'araza/gadr/tecâvüz/garez/ta'allül/muhâlefet"* kelimelerinden duruma uygun olan ifadenin kullanıldığı görülmektedir. Ardından, meselenin çözümü için şer'i kanuna göre mi yoksa örfî kanuna göre mi olduğu belirtilmek suretiyle verilen karar kaleme alınmış ve yerine getirilmesi gereken hususlar emir, ferman ya da hüküm şeklinde düzenlenmiştir. Burada kişiler tanıtılırken askerî sınıftan mı yoksa reayadan mı olduğu, askerîden ise hangi görevde hizmet ettiği, nerelere mutasarrıf olduğu ayrıntılı bir biçimde belirtilmektedir. Ahkâm Defterlerinde meselenin çözümü çoğunlukla açıkça belirtilmezken gereğinin yapılması için ilgili muhataplara emirler verildiği görülmektedir. Hükümlerde mesele anlatıldıktan sonra çözümü için yapılması gerekenler *"kanun üzere/defter-i hakânî mucebince/mahallinde şer'le görülmek üzere"*

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emecen, 2005, s. 107-139.

² Osmanlı Devleti'nde yüksek idare otoritesi ile idare edilen arasında doğrudan ilişki kuran ve iletişim sağlayan bir mekanizmadır. Bkz. İnalçık, 2000, s.54. İlgili konunun detaylı incelemesi için bkz. Tuğluca, 2016.

³ Kırma ya da hurda denilen ve divânî yazı türüne göre daha ince kalemle yazılan ve hızlı yazmak endişesi sebebiyle harflerin noktalarının ihmal edildiği yazı türüdür. Bkz.; Kütükoğlu, 1994, s. 63; Alparslan, 1994, s. 445.

ifadeleriyle, verilen kararın ne şekilde verildiği ve meselenin nasıl sonuçlanması gerektiği hakkında bilgi verildikten sonra “*amel olunmak için yazılmıştır/emrim olmuştur/hükm-i Hümâyun yazılmıştır*” şeklinde hüküm nihâyete erdirilmiştir. Hükümün altında yazıldığı tarih “*evâil/evâsıt/evâhir*” şeklinde ayların onluk bölümler hâlinde ayrıldığı terimlerle birlikte hicri ay ve yıl şeklinde kaydedilmiştir. Bazı Ahkâm Defterlerinde hükümün sonunda hükmü yazan kâtip isimlerine de rastlanmaktadır (İnbaşı Arı, 2019, s. 3). Defterlerde tutulan kayıtlar farklı kâtipler tarafından yazıldığından tekdüze olmayıp bazı yazılar okunaklı iken bazıları da oldukça okunaksız yazılmıştır. Bu da defterlerin okunmasını zorlaştırmakta ve özellikle yer isimleri konusunda bazı şüphelere mahal vermektedir.

1742-1867 yıllarını kapsayan dokuz adet Bosna Ahkâm Defteri mevcuttur. Bu defterlerin bazıları tamamen, bazıları ise kısmen lisansüstü tezlere konu edilmiş, ayrıca belirli konular etrafında şekillenen bazı çalışmalarda da kaynak olarak kullanılmıştır.⁴ Çalışmanın sınırlarını belirleyen ve ana kaynağı olan IV Numaralı Bosna Ahkâm Defteri ile ilgili müstakil bir tez ya da çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma, 1742-1798 dönemine ait Bosna Ahkâm Defterleri’nde asayiş konulu doktora tezi bağlamında, IV numaralı Bosna Ahkâm Defteri’ndeki veriler esas alınmak suretiyle hazırlanmıştır. Ele alınan hususi konu itibarıyla mevcut literatüre katkı sağlamak amacıyla, Bosna’daki idarecilerin kanuna aykırı ve usulsüz davranışları söz konusu deftere yansıyan örnekler aracılığıyla incelenmiştir.

IV Numaralı Bosna Ahkâm Defteri, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri’nde “BOA, A. DVNS. AHK.BN.d.” fon koduyla kayıtlı 4 numaralı defter olup 1778-1781 yılları arasını kapsamaktadır. Defter 194 sayfa⁵ olup toplam 660 hükümden oluşmaktadır. Bu defter, diğer Bosna Ahkâm Defterleri gibi divânî kırma denilen ve Osmanlı bürokrasisinde çoğunlukla kullanılan yazı türü ile yazılmış olup ebrulî bir kapağa sahiptir. Tüm ahkâm defterleri gibi çoğunlukla vali, kadı ve naipere hitaben yazılan ve kadı mahkemelerinde görülen davaların çözümlerinde anlaşmazlıklar yaşanması durumunda meselelerin çözümü için Divân-ı Hümâyun tarafından verilen emir ve kararları ihtiva eder.

Osmanlı Devleti’nin payitahtı olan İstanbul’un kuzeybatısında ve Balkan topraklarında stratejik bir konuma sahip bulunan Bosna topraklarının büyük bir bölümü Fatih Sultan Mehmed tarafından 1463 yılında fethedilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde Macarlarla yapılan başarılı mücadeleler sonucunda ise Bosna’nın fethi tamamlanmıştır. Bosna, uzun yıllar serhat denilen sınır bölgesi özelliğini sürdürmüş ve önce sancak statüsünde idare edilmiş daha sonra ise stratejik ve askerî önemi sebebiyle Sokullu ailesinden Ferhad Paşa’nın sancakbeyliği sırasında 1580 yılında eyalet hâline getirilmiştir. Böylece Ferhad Paşa, Bosna’nın ilk beylerbeyi olmuştur. Bazı değişiklikler ve eklemelerle sancak sayıları zaman içerisinde değişiklik göstermişse de XVIII. yüzyılın başına gelindiğinde eyalet, Bosna, Hersek, Klis, İzvornik ve Bihke olmak üzere 5 sancaktan müteşekkildir (Emecen, 1992, s. 296).

Bosna Eyaleti, serhat bölgesi olması nedeniyle stratejik bir konuma sahip olmakla birlikte, bünyesinde barındırdığı farklı etnik ve dinî unsurların çeşitliliği ve bu unsurlar arasındaki gerilimler sebebiyle tebaası farklı milletlerden oluşan Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyo-kültürel ve ekonomik yapısının incelenebileceği küçük bir prototipi olma niteliği taşımakta ve bu yönleriyle Bosna’yı özgün bir konuma yerleştirmektedir. Ayrıca çalışmada ele alınan tarih aralığı, Osmanlı Devleti’nin 1774’te imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması’nın ağır sonuçlarının tezahür ettiği yıllara denk gelmektedir. Bu durum, merkezden uzak Bosna’da bazı kesimler için serbest hareket alanı sağlamış ve keyfî uygulamaları da beraberinde getirmiştir.

⁴ Bu defter serisiyle ilgili yapılan tezler için bkz.; Akçay, 2018; İnbaşı Arı, 2019; Keleş, 2020a; Keleş, 2022; Altunç, 2019; Bayramoğlu, 2025b. Yapılan çalışmalar için bkz.; İnbaşı Arı, 2020, s. 131-152; Bayramoğlu, 2025a, s. 580-606; Keleş, 2020b, s. 423-443; Koca, 2023.

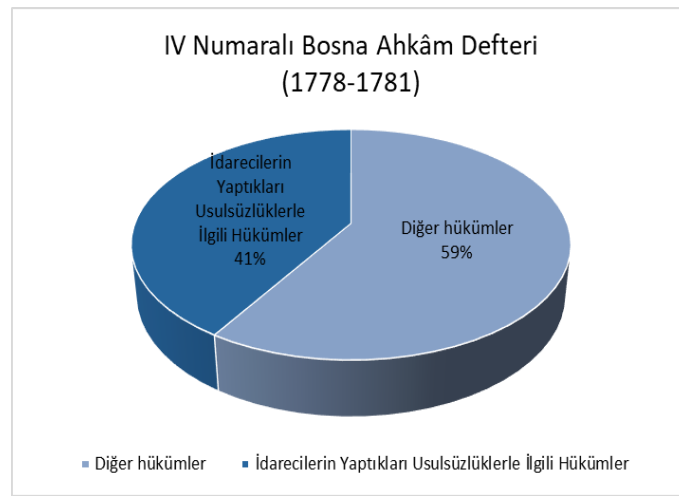
⁵ Arşivde bu defter serisinin son varlığı 98 olup 191 sayfa mevcut görünmektedir. Fakat defterde yanlış numaralandırma olduğu tespit edilmiştir. Hem 15. sayfa atlanarak numaralandırılmış hem de 60 ve 61. sayfalardan sonra gelen varak 60m ve 61m olarak numaralandırılmıştır. Yani defter yanlış numaralandırıldığından 191 sayfa görünse de kapak hariç toplam 194 sayfa olup son sayfası boştur.

IV Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nde (1778-1781) İdarecilerin Yaptıkları Usulsüzlükler

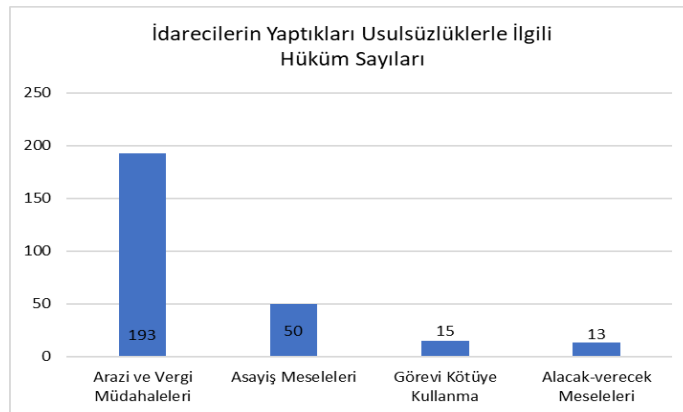
Osmanlı toplumu temelde askerîler ve reaya olarak iki unsurdan oluşmaktadır. Diğer bir tasniflendirmede ise anâsır-ı erbaa ya da erkân-ı erbaa şeklinde ifade edilen askerî, ulema, tüccar ve esnaf ile reayanın (köylü-çiftçiler) oluşturduğu dört unsurdan bahsedilmektedir. Özetlenecek olursa askerî sınıf esasen vergiden muaf tutulan yönetici kesimi, reaya ise vergi vermekle yükümlü halkı ifade etmektedir. Osmanlı toplumunda kişinin statüsünü değiştiren şey ise padişah beratıdır. Yani padişahın iradesiyle reayadan biri askerî sınıfa geçiş yapabilirdi (Öz, 2007, s. 532). Osmanlı Devleti'nde idareciler denildiğinde akla askerî sınıf gelmelidir. Bosna'da görev yapan idareciler vali/ beylerbeyi/ mîr-mirân, sancak beyi, muhafız ve kethüdadır (İnbaşı, 2015, s. 801-815). Bu çalışma bağlamında, Osmanlı toplum yapısında temel bir ayrım olarak karşımıza çıkan askerî-reaya ayırımından hareketle inceleme konusu askerî sınıfla sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede kadı, naip, kale görevlileri, sipahiler, vakıf görevlileri ile imam ve hatip gibi din görevlileri çalışma kapsamına dâhil edilmmiştir.

Grafik 1: IV Numaralı Bosna Ahkâm Defteri Hüküm Sayısı ile İdarecilerin Yaptıkları Usulsüzlüklerin Hüküm Sayısı Oranları⁶

Grafik 1'de görüldüğü üzere, defterdeki toplam 660 hüküm içerisinde 271'inin idarecilerin yaptıkları usulsüz davranışlara ait olduğu ve bu sayının toplamın %41'ine denk geldiği anlaşılmaktadır. Bu oran, söz konusu kayıtlarda yer alan usulsüzlüklerin önemli bir kısmının idarecilerle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Usulsüzlük ifadesi, kanuna uygun olmayan her türlü muhalefet ve müdahaleleri kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

Grafik 2: İdarecilerin Yaptıkları Usulsüzlüklerle İlgili Hüküm Sayıları⁷

⁶ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Asâfî Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Bosna Ahkâm Defterleri (A. DVNSAHK.BN. d.4), Defter No.4. Bundan sonraki alıntılarda "BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004" şeklinde kısaltılacaktır.

⁷ BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004.

Grafik 2’de görüldüğü gibi usulsüz davranışların başında arazi ve vergi müdahaleleri gelmektedir. Daha sonra en fazla karşılaşılan usulsüzlükler sırasıyla idarecilerin doğrudan ya da dolaylı olarak karıştıkları asayiş meseleleri, görevlerinin kendilerine verdiği yetkiyi kötüye kullanmaları ile alacak-verecek konularında borçlarını ödeme hususunda muhalefet göstermeleri gelmektedir. Aslında burada bahsedilen diğer hususlar da idarecilerin görevlerini kötüye kullanmalarını göstermiş olsa da doğrudan görevli oldukları yetkilerini kötüye kullanmalarını ayrıca sınıflandırmak daha doğru olacaktır. Ayrıca bir diğer önemli husus da bu şekilde sınıflandırılma yapılmış olsa da bazı olayların iç içe geçtiği ve aynı hükmün birden fazla olayı bünyesinde bulundurduğu görülmektedir. Mesela kadı ve naiplerin yasak olmasına rağmen devre çıkma⁸ uygulamaları hem reayayı zor duruma sokup huzuru kaçırdığı için asayiş olayları içerisinde hem de kadı ve naiplerin kendilerine verilen yetkiyi kötüye kullandığından görevi kötüye kullanma durumu içerisinde değerlendirilebilir. Burada olayların ağırlıklı olarak hangi sınıflandırma içerisine girdiği görece değerlendirilmek suretiyle bu örnek asayiş olayları içerisinde sınıflandırılmış, görevi kötüye kullanma içerisinde ise zimmete mal geçirme veya evrakta sahtecilik gibi daha hususi durumlar ele alınmıştır.

Arazi ve Vergi Müdahaleleri

Defterde toplam 193 hüküm sayısı ile en fazla karşılaşılan usulsüzlükler arazi ve vergi hususunda yaşanmıştır. Arazi ve vergi birbirine bağlı unsurlar olduğundan araziye müdahale⁹ edenler ya da hak iddia edenler dolayısıyla o arazinin vergilerine de müdahale etmiş oluyorlardı. Kendi tasarruf ettiği toprakların sınırına uymayan daha fazla gelir elde etmek isteyen ya da olması gerekenden fazla vergi talep eden veya zorla alan mutasarrıflar bu konudaki müdahalelerin başlıca müsebbibi olmuştur. Yine kendi hakkı olmayan miras veya vakıf arazilerine müdahale eden idareciler karşı taraf için sorun teşkil etmiştir.

Arazi ve vergi müdahaleleri içerisinde karşılaşılan problemler genellikle kendi tasarruf ettiği yere veya alması gereken vergiye “*kanâ’at etmeyüb hissesinden ziyâde*”sini talep ederek veya zorla alarak müdahale eden mutasarrıfların sebep olduğu sorunlardır.¹⁰ Şâban adlı sipahinin, Belgradcık kazasının Fenarlık nahiyesine tabi Belgradcık karyesinde müştereken mutasarrıf olduğu timar hissesine ortakları Ahmed Şah Kethüda, Mustafa bin Kasım, Mehmed Emin Şah oğlu Hüseyin, İbrahim, Yusuf, Ferhad İbrahim, Ali ve Derviş’in müdahale ettiğine dair şikâyeti buna örnek verilebilir. Burada ismi sayılan ve timar toprağına ortak olan ehl-i örf de denilen askerî sınıftan kişiler, ortakları olan Şâban’ın hissesine müdahalede bulunduklarına dair haklarında şikâyet yazılmıştır. Mart 1779 tarihli bu hükümde kanuna uygun olarak gereğinin yapılması emri verilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.43/1, Fî Evâhir-i Safer 1193/Mart 1779). Yine benzer bir örnekte Eylül 1779’da Yahya isimli zaim ile timar erbabından Ahmed Sipahi’nin Saray nahiyesinin Tırnova’da mutasarrıf oldukları Behik karyesindeki yerlere isimleri verilmeden ehl-i örf taifesinin fuzuli müdahale ettiklerine dair şikâyeti sonucu defter-i hâkânîye müracaat edilerek gereğinin yapılması hakkında emr-i şerif yazılmıştır (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.81/2, Fî Evâil-i Ramazan 1193/Eylül 1779).

Osmanlı toplumunun yönetilen kısmında yer alan müslim ve gayrimüslim halkı tanımlayan reayanın idareciler karşısında en fazla sıkıntı yaşadığı bir diğer problem kendilerinden hukuksuz olarak fazladan vergi talep edilmesi veya zorla alınmasıdır. 1781 tarihli bir hükme göre Prepolje kazasının Milaşeşa nahiyesine bağlı Kostaniçe karyesi toprağına bulunan çiftlik sahipleri olan Mustafa, Hüseyin, Süleyman ile diğer çiftçilerin vergilerini ödedikleri hâlde kendilerinden ödeyebileceklerinin üzerinde vergi talep edildiğinden şikâyetçi olmuşlardır. Burada açıkça belirtilmese de vergi toplayan kesim olan ehl-i örf tarafından mağdur edildikleri

⁸ Devre çıkma: kadı ve naiplerin kalabalık bir maiyetle köy köy dolaşarak halktan bedelsiz yem ve yiyecek temin etmeleri ve gelir elde etmek amacıyla gezmelerini ifade eden hukuka aykırı bir uygulamadır. Bkz. Emecen, 1994, s. 250-251.

⁹ Müdahale kelimesi ahkâm defterlerinde kanuna aykırı her türlü uygulama için kullanılmıştır. Araziye müdahale edilmesi genellikle başkasının toprağını kısmen veya tamamen ele geçirmek, kanunsuz olarak hak iddia etmek ve arazinin kullanımına engel olmak şeklinde gerçekleşmiştir.

¹⁰ Bkz.; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.51/5, Fî Evâsıt- Rebî’ü’l-âhir 1193/Mayıs 1779; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.98/3, Fî Evâil-i Zilkade 1193/Kasım 1779; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.76/1, Fî Evâsıt-ı Receb 1193/Temmuz 1779.

anlaşılmaktadır. Hükümde çiftlik sahipleri ile çiftçilerin mağduriyetlerinin giderilmesi ve uğradıkları müdahalelerin sona ermesi için kanun gereğince hareket edilmesi emri verilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.154/2, Fî Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1195/Nisan 1781). Benzer bir hükümde Gölhisar kazasının Kluç nahiyesine bağlı köy ve mezralarda ziraatle uğraşan reaya, üzerlerine düşen öşr ve salarilerini ödedikleri halde kendilerinden daha fazlasını isteyen mutasarrıflar hakkında şikâyetle bulunmuşlardır (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.122/3, Fî Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1194/Mayıs 1780). Teşene Kazasına bağlı Moşoloniç? ve Lisiçe? karyeleri ahalileri de vergilerini tam ödedikleri halde sipahilerinin daha fazla vergi talep etmeleri hakkında Divân-ı Hümâyûn'a başvurdukları zaman sipahilerinin bu duruma son vererek kanuna uygun davranmaları hususunda hüküm yazılmıştır (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.144/4, Fî Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1195/Mart 1781). Haksız ve usulsüz vergi taleplerine askerî sınıftan kişilerin de maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Buna örnek olarak Bosna Eyaleti Defter Kâtibi Abdullah ile timar sahibi olan Mustafa Sipahi'nin asitâneye yaptığı şikâyet verilebilir. Boraç nahiyesine bağlı Gorna-Birniçe ve Ponor karyelerinde tasarruf ettikleri yerlerden mirmiran, mirliva, mütesellim, voyvoda, serdarların kanuna aykırı olarak rüsum talep ettiklerine dair müdahaleleri söz konusu olmuştur. Bu durum sebebiyle yazılan hükümde defter-i hâkânî mucibince gereğinin yapılması emredilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.63/2, Fî Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1193/Temmuz 1779).¹¹

Defterdeki hükümler, askerî sınıfa mensup bazı kişilerin vakıf arazisi, emlâkı ve gelirlerine müdahale ettiğini de göstermektedir. Ağustos 1778'de Teşene kazasının Zeniçe nahiyesine bağlı Palanka-i Cedid'de müteveffa Mehmed Paşa'nın bina ettiği caminin İmamı Mehmed'in, vakıf işlerine ve vakıf hasılatına müdahale eden Palanka-i Cedid'in dışında bulunan caminin imamı Molla Hüseyin hakkındaki şikâyeti buna örnek verilebilir. Molla Hüseyin'in bu müdahalesinin ortadan kaldırılarak meselenin şer'le görülmesi için emr-i şerif yazılmıştır (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s. 8/4, Fî Evâsıt-ı Receb 1192/Ağustos 1778). Bazen de müdahalelerin, sebebi açıkça belirtilmeyen anlaşmazlıklar sebebiyle yapıldığı görülmektedir. Saraybosna'da Temmuz 1779 tarihli bir hükümde Darüssaade ağasının nezaretindeki İsa Bey bin İshak Bey Vakfı'na ait Saraybosna'daki zaviyeye seccâdenişîn¹² görevine tayin edilen Şeyh Osman Dede'nin aldığı beratını kaybettiği ve beratının yenilenmesini istediğinde mezkûr vakfın Saraybosna'daki mütevellisinin fuzuli yere kendisine berat verilmesine engel olduğuna dair şikâyeti yer almıştır. Bunun üzerine gerekenin yapılması için emir verilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.66/1, Fî Evâsıt-ı Receb 1193/Temmuz 1779).

Askerî sınıftan olan bazı kişilerin, reayanın miras arazilerine müdahale ettiklerine de rastlanmaktadır. Mesela Eylül 1778 tarihinde Hasan adlı kişi, şikâyetinde Novasil kazasında merhum babasından kendisine intikal eden ve kış şartları sebebiyle yıkılmış olan menzilin arsasına Ömer Sipahi oğlu Sinan Sipahi'nin müdahale ettiğini belirtmiş, yazılan hükümde müdahalelerin ortadan kaldırılması için şer'le muamele edilmesi yönünde emir verilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.18/3, Fî Evâsıt-ı Şâban 1192/Eylül 1778). Yine miras arazisine yapılan müdahalelere örnek olarak Ocak 1779'da Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa ve Klis kadısına hitaben yazılan hükümde bizzat İstanbul'a gelerek şikâyetle bulunan Zeliha Hatun'un durumu gösterilebilir. Kuprez nahiyesi sakinlerinden Zeliha Hatun'un, mezkûr nahiyede babasından kendisine intikal eden çiftlik emlakı ile arazisine müdahale eden ve kendisi ile kocası Miralayzâde Mir Mustafa'ya haksızlık yapan Klis sancağı mutasarrıfından şikâyetçi olmuştur. Yazılan hükümde söz konusu müdahalenin ortadan kaldırılması için gereğinin yapılması emri verilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.34/2, Fî Evâil-i Muharrem 1193/Ocak 1779).¹³ Nisan 1779'da Travnik'te yaşayan Mustafa, Münteha, Azize ve Ayşe isimli

¹¹ Benzer hükümler için bkz.; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.103/3, Fî Evâhir-i Zilkade 1193/ Aralık 1779; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.148/2, Fî Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1195/Mart 1781; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d..0004, s.1/2, Fî Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1192/Temmuz 1778.

¹² Seccâdenişîn: Şeyhler hakkında kullanılan bir tabirdir. Tekkelerde şeyhler seccadeye oturduğu için bu tabir ortaya çıkmıştır. Bkz. Pakalın, 1971, s. 136.

¹³ Benzer hükümler için bkz.; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.83/2, Fî Evâhir-i Ramazan 1193/Ekim 1779; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.166/2, Fî Evâhir-i C 1195/Haziran 1781.

kardeşler, vefat eden babaanneleri İsmihan hatunun erkek evladı olmadığı için kendilerine kalan üzerinde meyve ağaçları bulunan araziye Mustafa ve Ali isimli sipahilerin usulsüz olarak müdahale ettiklerine dair şikâyetle bulunmuşlardır. Müdahalenin ortadan kaldırılması ve arazinin varislere verilmesi için Travnik kadısına emir gönderilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.51/3, Fî Evâil-i Rebîü'l-âhir 1193/Nisan 1779).

Asayiş Meseleleri

Defterde Bosna'daki idarecilerin yaptıkları usulsüzlükler içerisinde arazi ve vergi müdahalelerinden sonra en fazla karşılaşılan diğer olumsuz durum da idarecilerin doğrudan veya dolaylı olarak asayiş meselelerine karışmış olmalarıdır. Asayiş kelimesi sözlük anlamıyla rahat, huzur, emniyet manalarına gelmektedir (Devellioğlu, 1997, s.42). Ahkâm defterleri de içerikleri itibarıyla, toplumun her kesiminden bireylerin huzurunu ve rahatını bozan durumların çözümüne yönelik gerekli emirleri içermektedir. Bu başlık altında ise eşkıyalık, gasp, anlaşmazlık gibi daha hususi durumlar ele alındığından bu olaylar özelinde asayiş meseleleri ifadesinin kullanılması daha uygun bulunmuştur.

Askerî sınıftan bazı kimselerin eşkıya ile iş birliği hâlinde olduğu durumlar da hükümlere yansımıştır. Bu iş birliğinin, eşkıyalık olaylarında bazen eşkıyaya dolaylı destek sağlamak ya da askerî sınıfın desteğini alan eşkıyanın daha rahat hareket etmesine imkân vermek, bazen de bu olaylarda doğrudan rol almak şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Mesela, Foça'nın Olapodolya? karyesinde çiftlik sahiplerinden Hasan ile rençber reayasından İstayot ve Rismo isimli zimmîler bizzat İstanbul'a gelerek Foça'nın Bodnoy? karyesinden Mehmed Sipahi'nin, askerî sınıfın desteğiyle kendilerinin kırk beş kuruş paralarını gasp ettiğine dair şikâyetle bulunmuşlardır. Hükümde geçen "*ehl-i orf taifesine istinâden*" ifadesi, söz konusu kişinin bu gasp eylemini idarecilerden destek alarak ya da onlardan cesaret bularak gerçekleştirdiğini göstermektedir. Verilen emir bu paranın Mehmed'den tahsil edilerek müdahalesinin ortadan kaldırılması için şer'le muamele edilmesi yönündedir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.90/1, Fî Evâsıt-ı Şevval 1193/Ekim 1779).¹⁴ Yine konuyla ilgili bir diğer olay da Teşene kazasında Havva Hatun isimli bir kadının ehl-i orfe istinaden Hasan Beşe'nin 100 kuruşunu zorla gasp etmekle suçlandığı Temmuz 1780 tarihli hükümdür. Bunun üzerine meselenin çözümü için şer'le muamele edilerek Havva Hatun'un parayı sahibine geri ödemesi yönünde karar verilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.128/2, Fî Evâil-i Receb 1194/Temmuz 1780).

İdarecilerin asayiş olayları ile ilgili doğrudan suçlandığı hükümlere de rastlanmaktadır. Şubat 1780 tarihli hükümde İzvornik Sancağı Mirimirânı Cafer Paşa ve askerlerinin şikâyet edildiği görülmektedir. Hasan Ağa, Foça kazasında mülkiyeti kendisine ait 15 adet emlakı içindeki eşyalarıyla birlikte paşa ve askerleri tarafından sebepsiz yere yakıldığı için zararının tazmin edilmesi için Divân-ı Hümâyûn'a başvurmuş, bunun üzerine gereğinin yapılması emri verilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.110/2, Fî Evâhîr-i Muharrem 1194/Şubat 1780). Ayrıca, hükümlerde bazen eşkıya tabiri yerine, kanuna aykırı davranışlarda bulunan kişilerin zorba, kötülük sahibi anlamlarına gelen "*mütegallibe/ashâb-ı ağraz/eşirra/cebâbire*" ya da "*kendü hâlinde olmayub*" ifadeleriyle tanımlanmış olduğu da görülmektedir. Ekim 1779'da Saraybosna kadısına hitaben yazılan bir hükümde Osman adlı bir kişinin, Travnik'te dizdar olan Şâban'ın kendi hâlinde olmayıp etrafına topladığı eşkıya ile hanesini basarak mal ve eşyalarını gasp ettiği gibi çocuklarını da öldürdüğüne dair şikâyeti kaydedilmiştir. Verilen emir durumun araştırılması ve gereğinin yapılmasıdır (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.88/1, Fî Evâil-i Şevval 1193/Ekim 1779).¹⁵

Asayiş meseleleri içerisinde verilebilecek diğer bir örnek de kale görevlilerinden Recebşar Bey'in karıştığı olaydır. Nisan 1779 tarihli hükümde Kamengrad kazasının Ostorujne nahiyesinin Gramoşa karyesinden Mustafa, Kirkof, İvan ve Petro adlı kişilerin bizzat Divân-ı Hümâyûn'a gelerek Kamengrad Kalesi neferâtından

¹⁴ Benzer hükümler için bkz.; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.53/2, Fî Evâhîr-i Şevval 1192/Kasım 1778; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.50/4, Fî Evâil-i Rebîü'l-âhir 1193/Nisan 1779.

¹⁵ Benzer hükümler için bkz.; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.31/1, Fî Evâil-i Zilhicce 1192/Aralık 1778; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 004, s. 97/3, Fî Evâil-i Zilkade 1193/Kasım 1779; BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 004, s.55/4 Fî Evâhîr-i Rebîü'l-âhir 1193/Mayıs 1779.

Recebşar Bey ve Kanko olarak bilinen kişilerin Mustafa'nın karısını tecavüz etmek maksadıyla kaçırdıkları ve Kirkof adlı zimmiyi de öldürmek kastıyla kurşun sıkarak yaralanmasına sebep olduklarına dair şikâyetle bulunmuşlardır. Meselenin hallolması için şer'le görülmek üzere gereğinin yapılması emri verilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.50/2 Fî Evâil-i Rebî'ü'l-âhir 1193/Nisan 1779). Kale görevlilerinin asayiş olaylarına karıştığı diğer bir olay da Hersek Sancağı'na bağlı Taşlıca Kazası'nın Kukan nahiyesindeki Durinyak karyesinin zâimi İsmail ve karye reayasının şikâyetlerinin yer aldığı hükümdür. İsmail ve karye halkı Onogoşta ve Kolaşın kalelerinin görevlilerinin eşkıyalık yaptıklarını, kendilerine yağma, katl ve çeşitli zulümlerde bulunduklarını belirtmişlerdir. Burada kale görevlileri için direkt eşkıya tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Divân-ı Hümâyûn'dan çıkan karar, meselenin yine şer'le görülmek üzere gereğinin yapılmasıdır (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.152/2, Fî Evâsıt-ı Rebî'ü'l-âhir 1195/Nisan 1781).

Osmanlı adalet sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olan kadılar, sahip oldukları geniş yetkilerle uzun süre en önemli mülkî amir ve yargıç konumunda bulunmuş; onların en önemli yardımcıları olan ve kadının fiziki yargı alanı içerisinde görevlerini yerine getirmekle yükümlü naipler de bu sistemde belirleyici bir rol üstlenmiştir (Ortaylı, 2017, s. 19,82). Usulen teftiş veya keşif maksadıyla gerektiği kadar maiyetle ilgili bölgeye gitmeleri normal karşılanmakla birlikte kalabalık bir maiyetle köy köy dolaşarak halktan bedelsiz yem ve yiyecek temin etmeleri ve gelir elde etmek amacıyla gereksiz ve hukuka aykırı vergiler talep etmeleri, onların yolsuzluk yaptıklarına işaret etmektedir (Emecen, 1994, s. 251; Ortaylı, 2017, s. 47-48). Bu çerçevede, idarecilerin asayiş meseleleri içerisinde değerlendirilebilecek diğer usulsüz hareketlerinden biri de asayişin tesisi ve kanunların uygulanması için görevlendirilen kadı ve naiplerin keyfî davranışlar sergileyerek kanunsuz işler yapmalarıdır. Nitekim kadı ve naiplerin usulsüz hareketlerde bulunmaları suistimallere ve çeşitli zulümlere sebebiyet verdiğinden, devre çıkma uygulaması 1595 tarihli adalet-nâme ile tamamen yasaklanmışsa da kadı ve naipler hakkında tutulan şikâyet kayıtları, bu yasağa yeterince uyulmadığını açıkça ortaya koymaktadır (Emecen, 1994, s. 251; Başol & Kantaroğlu, 2023, s. 186-187).

IV Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nde Nisan 1781 tarihli kayıta devre çıkmak yasak olmasına rağmen Taşlıca Kazası'nın Durinyak nam-ı diğer Kumariniçe Nahiyesi ahalisinin kazalarının kadı ve naiplerinin devre çıkarak fukara halkın mallarına el koydukları ve gereksiz vergi çıkardıklarına dair şikâyetleri yer almıştır. Bunun üzerine kadı ve naiplerin bu müdahalelerine son vermeleri emri verilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.157/3, Fî Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1195/Nisan 1781). Yine İstolçe Kazası ahalisinin Temmuz 1781 tarihli şikâyetine göre kazalarının kadı ve naipleri mahkemede durmayıp devr bahanesiyle köy köy gezip zahirelerini almışlar, cebren miras taksim edip kısmet vergisi ve başka usulsüz vergilerle zulümler etmişlerdir. İstanbul'dan gelen emirle bu zulümlerin ortadan kaldırılması ve kanuna uygun davranılması gerektiği belirtilmektedir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.172/2, Fî Evâil-i Şâban 1195/Temmuz 1781). Bu durumun birebir benzeri yine aynı tarihlerde Bakıyye-i Luçine Kazası ahalisinin başına gelmiş onlar da bu meselenin çözümü için Divân-ı Hümâyûn'a başvurmuşlardır (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.172/3, Fî Evâil-i Şâban 1195/Temmuz 1781).

Asayiş meseleleriyle ilgili bir diğer konu da naiplerin yerli halka mensup biri olmaması gerekliliğine uyulmamasıdır. Hem kadı yardımcısı hem de kadı vekili durumundaki naiplerin tarafsız olmaları, adaletli karar verme yetki ve sürecine zarar gelmemesi için yerli halktan naip seçilmesi yasaklanmıştır. Fakat ahkâm kayıtlarında "*yerlûden nâ'ib olmak memnû 'iken*" ifadesiyle belirtilen bu yasağa uyulmadığı durumların varlığı tespit edilmiştir. Defterde yerli naiplerin haksız kazanç elde ettikleri şikâyetlere konu olmuştur. Bu duruma Ağustos 1778 tarihinde Saraybosna mollasına hitaben yazılan hüküm örnek gösterilebilir. Koniçe, Visoka, Tırnova ve Prozor nahiyelerinin ahalileri Divân-ı Hümâyûn'a bizzat başvurarak nahiyelerine yasak olmasına rağmen yerli naipler atandığını ve bu yerli naiplerin kendilerinden fazla ücret alarak zulm yaptıklarına dair şikâyetle bulunmuşlardır. Meselenin çözümü için verilen emirde yerliden naip atanmasının yasak olduğu vurgulanmış ve naiplerin niyâbetlerinden azledilmesi ve yaşanan mağduriyetlerin giderilmesi için gereğinin yapılması buyrulmuştur (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.10/3, Fî Evâsıt-ı Receb 1192/Ağustos 1778).

Benzer bir durum da Kasım 1778’de Brodi Naibi Ahmed’in gönderdiği mektupta Brodi kazasının Erince? Kasabası imamları, hatipleri, mahalle başları ve ileri gelenlerinin şikâyetinde söz konusudur. Yasak olmasına rağmen yerli halktan naip olan Musa Efendi’nin ahaliye türlü bahane ve iftiralarla çeşitli zulümler ettiği ve ahalinin bundan dolayı perişan olduğu iddiaları üzerine Musa Efendi’nin niyâbetten azledilmesi emri Travnik kadısına hitaben yazılmıştır (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.29/1, Fî Evâil-i Zilkade 1192/Kasım 1778).

Görevi Kötüye Kullanma

İncelenen defterde, idarecilerin görevlerini kötüye kullandıklarına örnek teşkil eden durumların genellikle zimmete para geçirme veya görev yetkisine dayanarak usulsüz atamalar yapma şeklinde ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Mesela, Nisan 1781 tarihli hükümde açıkça zimmete para geçirmekle suçlanan vakıf mütevellisi, vakıf nazırı tarafından şikâyet edilmiştir.

Bosna’da Çayniçe Kazasına bağlı Hanlı Karyesinde bulunan merhum Hüseyin Ağa tarafından yaptırılan caminin vakfının nazırı olan İsmail’in, vakfın mütevellisi Molla Ali’nin vakıf görevlilerine maaşlarını vermekten geri durup zimmetine para geçirdiğine dair şikâyeti yer almaktadır. Meselenin şer’le çözülmesi için gereğinin yapılması hakkında emir verilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.152/5, Fî Evâsıt-ı Rebîü’l-âhir 1195/Nisan 1781). Yine benzer bir durumun söz konusu olduğu bir başka hükümde Teşene’nin Zeniçe kasabasındaki Ferhad Bey Camii Vakfı Mütevellisi Abdullah’ın önceki mütevellisi Hasan’ın vakıf gelirlerine müdahale ettiğini ve zimmetinde kalan vakıf parasını da ödemediğini bildirmiştir. Bunun üzerine yine şer’le muamele edilerek müdahalenin ortadan kaldırılması ve vakfa olan borcun ödenmesi yönünde emir buyrulmuştur (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.65/1, Fî Evâil-i Receb 1193/Temmuz 1779).

İdarecilerin usule aykırı atama yaptıkları da yine hükümlerden anlaşılmaktadır. Temmuz 1779 tarihli Bosna valisine ve Novasil kadısına hitaben yazılan hükümde Ostroviçe-i Atîk Kapudanlığı’na¹⁶ bağlı Ursaniçe? Kalesi dizdarı Ahmed’in arzıyla kâtiplik ve müezzinlik görevlerinin usulsüz bir şekilde oğlu Muharrem’e verdiğine dair Ahmed adlı kişinin şikâyeti üzerine reisü’l-küttab ilamı mucebince gereğinin yapılması emredilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.63/3, Fî Evâhir-i Cemâziye’l-âhir 1193/Temmuz 1779).

Defterde belgede sahtecilik yapıldığına dair durumlara da rastlanmıştır. Çerniçe kadısı Musazâde Abdullah’ın şikâyet mektubu buna örnek verilebilir. Çerniçe ve bağlı karyelerin zaimi olan Ahmed’in o dönemde Bosna kaymakamı olan babasının nüfuzundan yararlanarak İbrahim Kethüda ve ahaliye zorluk çıkarttığı ve sahte hüccetler hazırlattığı gerekçesiyle şikâyetçi olmuştur (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.102/4, Fî Evâhir-i Zilkade 1193/Aralık 1779). Bazen de görevini kötüye kullanarak huzur bozan kişilerin görevden azledilip memleketine gönderilmesi hususunda Divân-ı Hümâyûn’a başvurulduğu durumlar da olmuştur. Mesela, Temmuz 1780’de yazılan hükümde İzvornik kazasında yaşayan ulema, suleha, hatip ve ehl-i vücuha mahkemeye başvurarak görevini kötüye kullanarak ahalinin huzuru ve rahatını bozan Nevrakoplu Mahkeme kâtibi Hafız Mustafa’nın memleketine gönderilmesi yönündeki talepleri kadı Arif Ahmed tarafından mektupla Divân-ı Hümâyûn’a ulaştırılmıştır. Bunun üzerine gereğinin yapılması emredilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.128/1, Fî Evâil-i Receb 1194/Temmuz 1780).

Alacak-Verecek Meseleleri

Ahkâm defterlerinde alacak-verecek meseleleri hakkında oldukça fazla hükme yer verildiği görülmektedir. Genellikle alacaklı kişinin borcun geri ödenmesi için kendisine vadedilen zaman geldiği hâlde hakkını alamaması ve bu konuda muhalefetle karşılaşması onu Divân-ı Hümâyûn’a başvurmaya yöneltmiştir. Yine

¹⁶ XVI. yüzyılda Bosna’ya özgü bir yapı olarak ortaya çıkan kapudanlıklar, sınır bölgelerinin savunmasını sağlamak amacıyla tesis edilen askerî nitelikli çiftliklerdir. Zamanla iç kesimlere doğru yayılmış ve sayıları çoğalmıştır. Ayrıca vergi toplama görevini de üstlenen kapudanlıklar, sahip oldukları askerî güçten yararlanarak çevrelerindeki toprakları ele geçirerek güçlenmiş ve yeni bir ayrıcalıklı zümrenin yani yerel bir soylu tabakasının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bkz.; Malcolm, 1999, s. 158; Gölen, 2010, s. 53.

borçlu kişinin vefatından sonra alacaklı kişinin hakkını almak hususunda da sorunlar yaşadığı ahkâm kayıtlarından anlaşılmaktadır. Borçlu kişinin mirasçıları da borcu ödemeyince alacaklı zor durumda kalmıştır. Bir de hem borçlu hem de alacaklı kişinin vefat etmesi sorunların çözülmesini daha da zorlaştırmış, bu durumda her iki tarafın mirasçıları kendi aralarında uzlaşamadıkları için alacaklı olan taraf meseleyi Divân-ı Hümâyûn'a taşımak zorunda kalmıştır. Böyle durumlarda alacak-verecek meseleleri ile miras meselelerinin birbiriyle iç içe geçtiği görülmektedir. Borçlarını ödemek hususunda bazen idarecilerin de muhalefet ettiği ve kendilerinden şikâyetçi olundukları durumlara da rastlanmıştır. İlgili defterde askerî sınıftan bazı kişilerin borçlarını ödemek hususunda muhalefet etmeleriyle ilgili 13 hüküm mevcuttur. Mesela, Taşlıca kazasında yaşayan Debbağ Mustafa, Ahmed ve Hasan Taşlıca Kadısı Mustafa'dan ve Mütessellim Ahmed'den alacaklı olduklarını fakat borçlarını ödemediklerini bildirmişlerdir. Gereğinin yapılması ve borcun tahsili için şer'le muamele edilmesi yönünde emir buyrulmuştur (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s.120/3, Fî Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1194/Nisan 1780). Konuyla ilgili bir diğer örnek de Bosna'da İstar Eflak, Yenivaroş ve Seniçe Mukataası reayası ile mukataa zâbiti olan el-Hac Ömer Haseki arasındaki alacak verecek davasının çözülmemesi ve Ömer'in haksız müdahaleleri sebebiyle Temmuz 1781'de yazılan hükümdür (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s. 171/3, Fî Evâhir-i Receb 1195/Temmuz 1781). Bazen de başkası adına yapılan harcamaların geri alınamadığı durumlar olmuştur. Şöyle ki Ekim 1779 tarihli hükümde Kamengrad'da Bihke Kalesi Kapudanı İbrahim'in kale görevlileri Mehmed ve Osman için bazı harcamalar yaptığı ve harcamanın karşılanmasını istediğinde Mehmed ve Osman'ın kendisine ödeme yapma hususunda muhalefet ettiklerine dair şikâyeti yer almaktadır. Bunun üzerine meselenin şer'le hallolması için Kamengrad kadısına hüküm yazılmıştır (BOA, A. DVNS. AHK. BN. d. 0004, s. 82/3, Fî Evâhir-i Ramazan 1193/ Ekim 1779).

Sonuç

Osmanlı idaresi altında Bosna Eyaleti, serhat niteliğinden dolayı askerî önemi ve farklı etnik unsurlardan oluşan toplumsal yapısıyla imparatorluk sisteminde özel bir yere sahip olmuştur. Bosna, Osmanlı'nın Balkanlar'daki hâkimiyetinin sürdürülmesinde kilit bir rol oynamış, ayrıca idari, askerî ve kültürel bakımdan Osmanlı tarihinin en özgün eyaletlerinden biri olarak varlığını sürdürmüştür.

Bu çalışmada, 1778-1781 yıllarını kapsayan IV Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nde idarecilerin yaptıkları usulsüzlükler ele alınmıştır. Defterde yer alan kayıtlar, o dönem Bosna'sında idarecilerin keyfî ve usulsüz davranışlarının sebep olduğu huzursuzluk ve anlaşmazlıklar ile devletin bunları ortadan kaldırmaya yönelik ilgililere gönderdiği emirleri ihtiva eder. Bu açıdan devletin, tebaasının huzur ve refahını sağlamak hususunda gerekli adımlar atılması için emirler gönderdiği anlaşılmaktadır.

Bosna'daki idarecilerin, özellikle arazi ve vergi hususlarında yetkilerini aşarak haksız kazanç elde ettikleri, bu durumun hem reayayı hem de askerî sınıftan kişileri mağdur ettiği görülmektedir. Ayrıca defterde askerî sınıftan bazı kişilerin eşkiya ya da zorba kişilerle iş birliği içinde olması ya da onları desteklemesiyle ilgili kayıtların olması da idarecilerin Bosna halkını zor durumda bıraktığını göstermektedir. Bu durum Bosna'da ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz sonuçlar ortaya çıkarırken idarecilere olan güveni de zedelemiştir. Yine de Bosna halkı mağduriyetlerinin giderilmesi için merkeze başvurmuş, oradan gelen emirlerle durumlarının düzeleceğine dair inançlarını kaybetmemişlerdir.

Ele alınan dönem itibarıyla zor zamanlar geçiren Osmanlı Devleti'nin Bosna'da yaşanan usulsüzlüklere kayıtsız kalmadığı açıkça görülmektedir. Defterde kayıtlı hükümler, Bosna halkının uğradığı haksızlıkları merkeze iletebildiğini ve bu şikâyetlerin dikkate alınarak ilgili mercilere gereğinin yapılması ve meselenin çözülmesi hususunda emirler gönderildiğini göstermektedir. Bu durum şikâyet mekanizmasının çoğunlukla işlediğini gösterse de aynı nitelikteki şikâyetlerin tekrar etmesi, merkezden gönderilen emirlerin mahallinde uygulanması hususunda aksaklıkların yaşandığını göstermektedir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir-(1.Yazar %80, 2. Yazar %20); Tasarım-(1.Yazar %80, 2. Yazar %20); Denetleme-(1.Yazar %80, 2. Yazar %20); Kaynaklar-(1.Yazar %80, 2. Yazar %20); Veri Toplama ve/veya İşleme-(1.Yazar %80, 2. Yazar %20); Analiz ve/ veya Yorum-(1.Yazar %80, 2. Yazar %20); Literatür Tarama-(1.Yazar %80, 2. Yazar %20); Yazıyı Yazan-(1.Yazar %95, 2. Yazar %5); Eleştirel İnceleme-(1.Yazar %40, 2. Yazar %60).

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept-(1. Author %80, 2. Author %20); Design-(1. Author %80, 2. Author %20); Supervision-(1. Author %80, 2. Author %20); Resources-(1. Author %80, 2. Author %20); Data Collection and/or Processing-(1. Author %80, 2. Author %20); Analysis and/or Interpretation-(1. Author %80, 2. Author %20); Literature Search-(1. Author %80, 2. Author %20); Writing Manuscript-(1. Author %95, 2. Author %5); Critical Review-(1. Author %40, 2. Author %60).

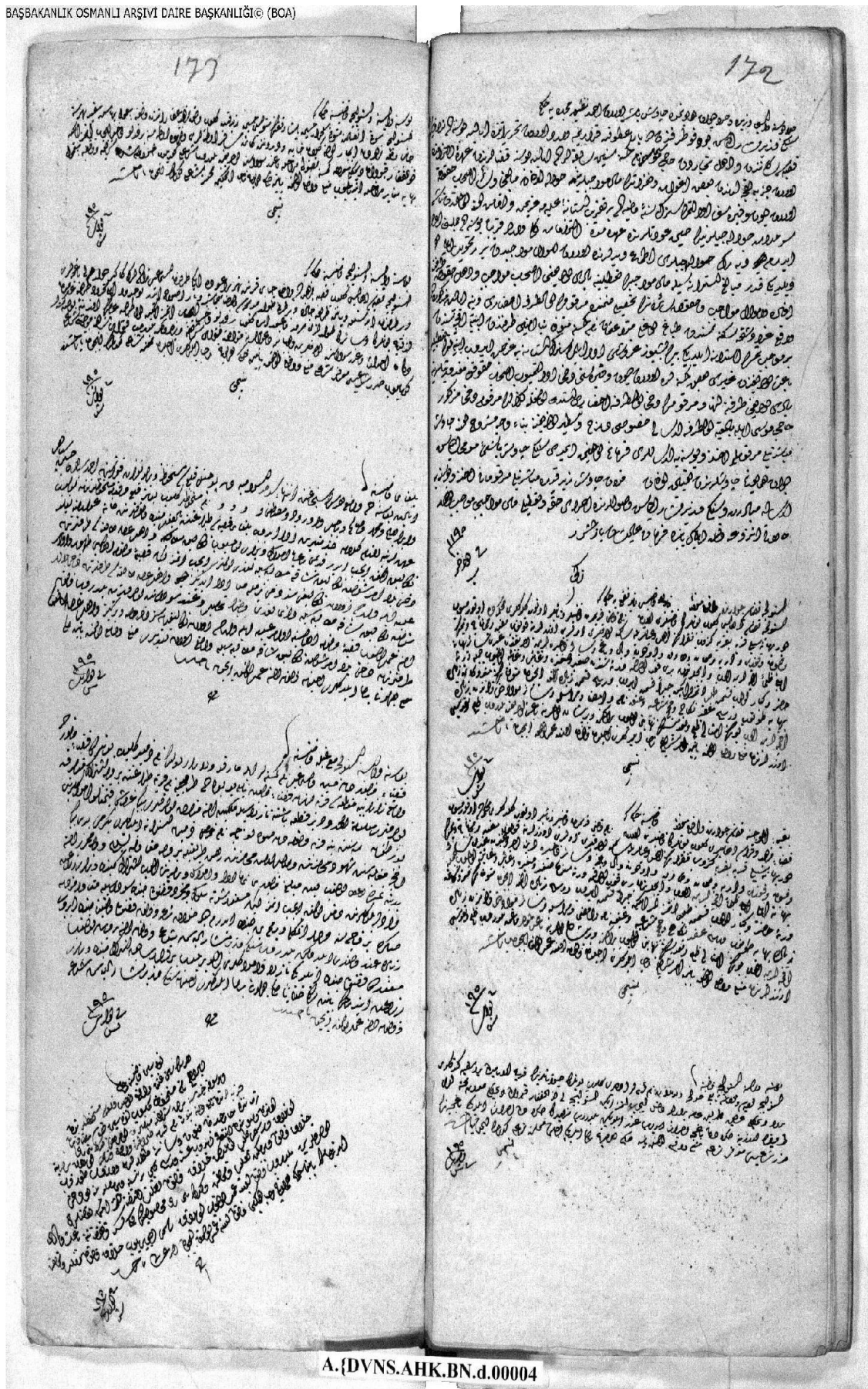
Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Resim 1: IV Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nden Örnek Sayfa

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI © (BOA)

A.{DVNS.AHK.BN.d.00004

Kaynaklar

I. Arşiv Kaynakları

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Asâfî Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Bosna Ahkâm Defterleri (A. DVNSAHK.BN. d.4), Defter No.4.

II. Yayınlanmış Vesikalar

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2005), *91, 164, MAD 540 Ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrîr Defterleri*. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

II. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akçay, E. (2018). *1 Numaralı Bosna ahkâm defterinin transkripsiyon ve incelenmesi* (s. 1-100) [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Altunç, N. (2019). *8 Numaralı Bosna ahkâm defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Alparslan, A. (1994). Divânî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 9, (ss. 445-446). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Başol, S. & Kantaroğlu, N. G. (2023). Osmanlı Devleti'nde naipler hakkında devlet merkezine yansıyan yolsuzluk ve şikâyetler (1544-1795). *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 177-198.

Bayramoğlu, Ö. (2025a). Ahkâm defterlerine göre Bosna'da asayiş sorunları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11(3), 580-606.

Bayramoğlu, Ö. (2025b). *Ahkâm defterlerine göre Bosna'dan merkeze yansıyan şikâyetler (1742-1867)* [Doktora tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Bayramoğlu, Ö. (2023). Ahkâm defterlerine göre Bosna'dan merkeze yansıyan toprak anlaşmazlıkları ve çözüm arayışları. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 16, 81-102.

Devellioğlu, F. (1997) *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügât*. Aydın Kitabevi.

Emecen, F. (1994). Devre Çıkma. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 9, (ss. 250-251). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Emecen, F. (1992). Bosna Eyâleti. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 6, (ss. 296-297). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Emecen, F. (2005). Osmanlı divanının ana defter serileri: ahkâm-ı mîrî, ahkâm-ı kuyûd-ı mühimme ve ahkâm-ı şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 107-139.

Gölen, Z. (2010). *Tanzîmât döneminde Bosna Hersek*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnalcık, H. (2000). *Osmanlı'da devlet, hukuk, adâlet*. Eren Yayıncılık.

İnbaşı, M. (2015). Bosna Eyaleti ve idarecileri (1750-1800). Mustafa Öztürk vd. (Ed.), *Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı* (ss. 801- 815). Kardeşler Ofset.

İnbaşı Arı, E. Y. (2019). *I Numaralı (h. 1155–1168/m. 1742–1755) Bosna ahkâm defteri-değerlendirme ve transkripsiyon* [Yüksek lisans tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

İnbaşı Arı, E. Y. (2020). I Numaralı ahkâm defterine göre Bosna'da idari ve sosyal yapı (1742-1755). *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 15, 131-152.

Kekeç, E. (2022). *V Numaralı (h. 1196–1199/m. 1782–1785) Bosna ahkâm defteri değerlendirme ve transkripsiyon* [Yüksek lisans tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

- Keleş, A. (2020a). *3 Numaralı Bosna ahkâm defteri transkripsiyon ve değerlendirme* (s.1-100. [Yüksek lisans tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.
- Keleş, A. (2020b). 1765-1768 yılları arası kadınların şikâyet hakkını kullanımı üzerine bir değerlendirme (3 numaralı Bosna ahkâm defterine göre). *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(6), 423-443.
- Koca, U. (2023). *İki savaş arasında Osmanlı idaresinde Bosna eyaleti (1739-1768)* [Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.
- Kütükoğlu, M. S. (1994). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Malcolm, N. (1999). *Bosna* (Çev. Aşkın Karadağlı). Om Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2017). *Hukuk ve idare adamı olarak Osmanlı Devleti'nde kadı*. Kronik Yayınları.
- Öz, M. (2007). Osmanlılar-sosyal hayat. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 33, (ss. 532-538). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi.
- Sahillioğlu, H. (1988). Ahkâm defteri. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 1, (ss. 551). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı devlet toplum ilişkisinde şikâyet mekanizması ve işleyiş biçimi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

